

Павло Нечитайло,
к.і.н. старший науковий співробітник
ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ

Леонід Горобець,
доктор біологічних наук,
старший науковий співробітник палеонтологічного відділу
Національного науково-природничого музею НАН України

Дмитро Тимчук,
військовослужбовець ЗСУ

ОБ'ЄКТ ЛИТОВСЬКОГО ЧАСУ З ДОСЛІДЖЕНЬ НА ВУЛИЦІ ЗАРВАНСЬКІЙ 7/2 У 2020 РОЦІ

Стаття висвітлює результати археологічних досліджень, проведених у 2020 р. на вул. Зарванській 7/2 у Кам'янці-Подільському під час археологічного нагляду за відкриттям втраченої історичної забудови. Виявлено низку об'єктів пізнього середньовіччя та нового часу, серед яких найдавнішим є яма литовського періоду, частково перекрита об'єктом першої половини XVII ст., пов'язаним із діяльністю гончарного осередку. Проаналізовано стратиграфічну ситуацію, планіграфію та заповнення об'єкта. Розглянуто колекцію кераміки другої половини XIII – першої половини XV ст., представлену кількома морфологічними групами горщиків. Проведено зоологічні визначення кісток птахів, шкаралупи яєць та інших решток, що дозволяють уточнити особливості харчування мешканців міста. Отримані матеріали доповнюють уявлення про топографію, матеріальну культуру та побут населення Кам'янці-Подільського литовського часу.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, литовський період, міська археологія, археологічні об'єкти, середньовічна кераміка, типологія горщиків, зоологічні рештки, харчування населення.

В результаті археологічного нагляду за відкриттям втраченої історичної забудови було на ділянці було виявлено ряд об'єктів пізнього середньовіччя та нового часу (рис.1-3). Частково матеріали були опубліковані (Горобець 2021; Нечитайло, Тимчук, Омельченко 2022; Нечитайло, Старенький, Прокопенко 2025, с.106-108).

Найбільш раннім об'єктом була яма № 3.1. Її було виявлено в результаті вибірки об'єкту №2 першої половини XVII століття (рис.3-7).

Об'єкт №2 мав вигляд плями витягнутої Зх-Сх на довжину 6 м. Північна частина плями зрізана траншеєю під комунікації (рис.3-4). При вибірці заповнення з'ясувалося, що об'єкт заглиблений від рівня виявлення (0,7) в середньому на рівень 1,75 від 0. У західній та східній частині об'єкту були виявлені залишки більш глибоких ям. Заповнення основної частини об'єкту №2 це фрагменти кераміки першої половини XVII століття зі слідами браку та без слідів використання. Появу цієї ями слід пов'язувати з гончарним центром, який функціонував на вулиці Зарванській в першій половині XVII століття.

У західній частині об'єкту – яма №3.2 (рис.3:В-В1). В північній частині зрізана траншеєю під комунікації. Середня ширина збереженої частини об'єкту – 0,65 м. Глибина у північній частині – 1,75 м від 0 (2-2,1 м). У заповненні ями №3.2 – фрагменти посуду та розвал кахлі XVII століття зі слідами використання.

У східній частині об'єкту №2, біля південної стінки, було виявлено яму №3.1 (рис.3: С-С1, D-D1; рис.5-7). Яма була частково зруйнована об'єктом №2. Форма ями біконічна. Стінки ями нахилені всередину, Дно ями напівкруглої форми. Нижче середини ями стінки дна і бічні стінки сполучаються під гострим кутом. Запуск ями зафіксовано на дні об'єкту №2, на глибині 1,78 від 0. Дно ями на глибині 2,06 від 0. Діаметр ями – 0,9 м. Найбільша первісна глибина ями – 1,3 м. Верхня частина ями була знищена об'єктом №2.

Заповнення ями – гумусований ґрунт з включенням кісток тварин, птахів, та кераміки. Зроблено флотацію заповнення ями, в результаті якого було виявлено обуглене зерно пшениці двозернятки та шкаралупу курячих яєць.

З ями №3.1 походить невелика колекція кераміки 2 половини XIII – першої половини XV століття. Окрім того, у верхній частині ями було знайдено коронний денарій Владислава Ягайла (1386–1434).

Основну частину колекції складають горщики. Представлені різні за кольором і вмістом черепка а також за морфологією посудини. Частина горщиків виготовлена з грубого тіста з домішками крупнозернистого піску та рослинних домішок. За кольором та формувальною масою черепка присутні всі типи керамічного тіста, як і в закритому комплексі цього часу дослідженому у 2017 році на П'ятницькій, 12. Було виділено кілька робочих груп горщиків на основі відмінностей складу керамічного тіста, технології виготовлення та способу профілювання верхньої частини.

Група I. Горщики з сірим, димленим кольором черепка, виготовлені на швидкообертовому гончарному крузі. Плечова частина рифлена. Вінце пряме з виступом-валиком посередині висоти вінця та розширенням на його краю. Розширення на краю вінця має форму овалу (рис.10: 651¹), оформлене косим зрізом всередину із заокругленим краєм (рис. 9: 622), оформлене косим зрізом всередину із заокругленим краєм та двома гострокутними виступами назовні (рис.10: 650).

Горщики з аналогічним профілем відомі з досліджень замка в Ойцуві (Польща) і датуються XV століттям (Wojenka 2016, s.207, рис.5). За результатами досліджень замку в Гутштейні (Чехія) (Hobl 2015, s.133, s.150, obr.11: A,B) датуються кінцем XIV- першою половиною XV століття, замку в Янштині (Hrad Janštyn) другою половиною XIV – початком XV століття (Nekuda, Reichertová 1968, s.235, s.238. obr.99: 1:3). Аналогічні горщики з Варшави датуються XIV- XV століттям (Kruppe 1968, s.118, 121, рис.44:7; 47: 6, 17, 19), другою половиною XIV- першою половиною XV століття за матеріалами з Пуцка (Starski 2019, s.405, рис.2). В Україні горщики з подібним профілюванням вінця зустрічаються в Луцьку (Терський 2006, с.147, рис.127) датовані XV століттям; близькі за профілем, однак більш тонкостінні, фрагменти горщиків з Тустані датовані другою половиною XV століття (Гупало, Миська 2024). У Кам'янці-Подільському аналогічні горщики виявлені на вулиці Татарській 17/1 (Ващук, Старенький 2020, с.204, мал.4.) і датуються в межах другої половини XIII – початку XV століття.

Група II. Друга група з вінцем у формі округлого валика з компенсаційною виїмкою під покришку (рис.8: 645, 646). Трапляються черепки червоного та сірого відтінків. Горщики виготовлені на швидкообертовому гончарному крузі, поверхня з відчутним домішком піску.

Горщики з таким профілем з Луцька датуються XIV століттям (Терський 2006, с.146, рис.126). За матеріалами з Варшави датуються XIV – XV століттям (Kruppe 1968, s.114, рис.40: 9; рис.119, рис.45: 1,8). У Старому Орхеї у Молдові кераміка з подібним профілем є у комплексах XV століття (Абызова, Бырня, Нудельман 1982, с.49, рис.32; с.57, рис.47). У Кам'янці-Подільському відомі з досліджень житла по вулиці Татарській 17/1 (Ващук, Старенький 2020, с.204, мал.4.) датованих другою половиною XIII – початку XV столітті. Треба зауважити, що горщики з масивним валикоподібним вінцем та напівкруглою виїмкою під покришку з'явившись у XIV столітті продовжують існувати і в другій половині XV столітті - першій половині XVI-го як домінуюча форма (Старенький Болтанюк Левінзон, 2018, с.232, рис.3-4).

Група III. Представлені горщиками, виготовленими, переважно, на повільнообертовому гончарному крузі, шерехатою поверхнею з чисельними домішками з прямим, або дещо відхиленим назовні вінцем, прикрашені орнаментом хвилькою по плічках (рис.8: 624; 10: 625).

Підваріантом групи III є горщик із косо зрізаним краєм вінця і орнаментом заглибленою хвилькою, виготовлений, скоріше, на швидкообертовому крузі у своїй верхній частині (рис.42: 623).

Горщики третьої групи відносяться до так званої «своєрідної» групи кераміки. Вперше вона була виділена М.П. Кучерою (Кучера 1969). Однією з особливостей цієї групи є горщики сформовані на ручному, повільнообертовому гончарному крузі. У керамічній масі горщиків багато жорстви, шамоту, крупнозернистого піску. Вінця горщиків прямі, незначно відігнуті назовні. Горщики орнаментовані хвилястими та прямими заглибленими лініями, іноді зубчастим штампом. В межах «своєрідної» групи є вироби, виготовлені на швидкообертовому гончарному крузі, що мають морфологічні ознаки горщиків виконаних в архаїчний спосіб. Зважаючи на візуальну подібність такі горщики часто помилково відносили до IX-XI століття. «Своєрідна» група вирізняється архаїчністю техніко-морфологічних ознак та відсутністю гомогенності з типологічної точки зору.

¹ Тут і далі: номер відповідає номеру інвентарного опису.

М.П. Кучера окреслював хронологічні межі цієї кераміки другою половиною XIII–XV століттям (Кучера 1969, с.181). С.В. Терський, за матеріалами Луцька, датував подібну кераміку XIV–XV століттям і звертав увагу на аналогії з Вільнюського замку (Терський 2006, с.151). О.В. Оногда доводить верхню хронологічну межу цієї кераміки до початку XVI ст. (Оногда, 2007). Ю. Л. Пшеничний, за матеріалами досліджень на острові Дубовець, визначає час побутування такої кераміки у проміжку XV – першої половини XVII ст. (Пшеничний 2019, с.142-143, рис.12). На території Поділля горщики архаїчної, «своєрідної» групи, в основному, датуються в межах другої половини XIII – першої половини XV століття. У Кам'янці-Подільському така кераміка відома з досліджень на вулиці П'ятницькій, 12 та Татарській 17/1 (Нечитайло, Оногда, 2021, с.164-165; Ващук, Старенький 2020, с. 5). Колекція аналогічної кераміки знайдена на Замковій горі у Вінниці (Виногородська, Потехіна, Долженко 2020, с.47, рис.16-21).

Група IV. Представлена фрагментами горщиків з вінцем вигнутим напівдугою, характерним косо зрізаним краєм і закраїною під покришку (рис.8: 643). Такі горщики виконані на швидкообертовому гончарному крузі, мають сірий колір черепка з відчутними фракціями піску в тісті. Подібне профілювання вінця мають класичні давньоруські горщики другої половини XII – першої половини XIII століття. Вони відомі на пам'ятках: Ленківці (Малевская 1969, с.7, рис.2: 8), Репуженці (Тимошук, 1982, с.26, рис.11:2), Бакота (Винокур, Горішний 1994, рис.96), Крутилів II (Ягодинська 2018, с.107, рис.66:7). Однак, фрагмент з ями 3.1. має інший склад і колір черепка. Для групи «своєрідної» кераміки характерне певне наслідування давньоруських форм, що спостерігається і в кам'янецьких матеріалах (Ващук, Старенький 2020, с. 5; Нечитайло, Оногда 2021).

Цікавою є стінка посудини із заглибленим лінійним орнаментом, вкрита червоно-коричневим ангобом судячи із фактури та кольору черепка, імпортного походження (рис.10: 636). Серед металевих виробів трапився цвях із Т-подібною шлямпою та денарій Владислава II Ягайла (1386-1434)².

У східній стінці розкопу, безпосередньо під проїздною частиною вулиці Зарванська, виявлено рештки ще однієї ями аналогічної за матеріалом. Вибрати яму не було можливості через загрозу дорожньому руху. Однак, її фіксація в тому місці дозволяє стверджувати, що трасування вулиць в литовський період було іншим ніж показано на одному з перших детальних планів міста 1670-их років авторства К. Томашевича.

Археозоологічний матеріал з ями №3.1.

Загалом виявлено рештки 24 пташиних кісток та фрагменти одного яйця. Матеріал передано до Національного науково-природничого музею НАН України (м. Київ). Депозитні номери від NMNHU-P № Av-7374 до NMNHU-P № Av-7398. Місце зберігання: кім. 204, шафа 31-21.

Матеріал має наукову цінність, оскільки на території України вкрай рідкісні знахідки птахів 14-15 століття. Окрім Зарванської, відомо лише дві пам'ятки: Соکیلці (8 кісток), Хоров (5 кісток), в яких знайдено ще меншу кількість решток птахів.

Більшість кісток належала курці домашній (*Gallus domestica*), щонайменше трьом різним особинам. Всі кури були вбиті молодими: одна у віці приблизно 6 місяців, дві у віці приблизно 1 року. Представленість всіх решток виключно молодими птахами є нетиповим, зазвичай навіть при малих вибірках, переважають рештки дорослих птахів. Споживати виключно молодих курей було дорожче ніж дорослих, що опосередковано вказує на заможність мешканців пам'ятки Зарванська, 7.

Знайдено фрагменти яєчної шкаралупи, товщиною 0,38 мм. Цей показник знаходиться в діапазоні характерному для курки тому знахідку було визначено як рештки курячого яйця. Розрахункова маса яйця – приблизно 65 г. Яйце вирізнялося відносно великими розмірами, переважно більшість курячих яєць, знайдених в археологічних пам'ятках мають меншу масу (55 г і менше).

Дві кістки належали дорослій гусці (*Anser* sp.), ймовірно домашній.

Також виявлено рештки жаби роду *Pelophylax* sp.: кістки задньої кінцівки (стегнова та тібіо-фібальна кістка) та хребець.

² За визначення монети дякуємо Хромовій І.К., к.і.н., старшій науковій співробітниці відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України

Виявлений об'єкт литовського періоду значно розширює уявлення про топографію, матеріальну культуру, особливості побуту та харчування населення Кам'янця пізньосередньовічного часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Абызова Е. Н., Бырня П. П., Нудельман А. А. 1982. *Древности Старого Орхья*. Молдавский период. Кишинев: Штиинца.
- Горобець Л.В. 2021. Знахідка решток птахів при розкопках на вулиці Зарванська 7/2 (м. Кам'янець-Подільський) – рідкісний випадок для археозоології України. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей V міжнародного наукового семінару* (м. Чернівці, 10 грудня 2021 р.). – Чернівці: Технодрук, с.37-38
- Вашук, Д. П., Старенький, І. О. 2020. До історії повсякдення міщан Кам'янця-Подільського другої половини XIII – початку XV ст. (За матеріалами археологічних досліджень по вул. Татарській, 17/1). В.: Борjak Генадій (ред.). *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля, кн. 1*, с. 199–210.
- Винокур, І.С., Горішній, П.А. 1994. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства.
- Виногородська, Л. І., Потехіна, І. Д., Долженко, Ю. В. 2020. Формування соціально-просторової й антропологічної структури давньої Вінниці (за матеріалами XIII–XVI та XVIII–XIX ст.). *Сторінки історії*, 51, с. 24–52. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220174>
- Гупало, В., Миська, Р. 2024. Верифікація речового комплексу з криниці на території наскельної фортеці Тустань. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Кн. 6. Львів: Простір-М, с. 113–142.
- Кучера, М. П. 1969. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР. *Слов'яно-руські старожитності*. Київ, 1969, с.174–181.
- Оногда, О. В. 2007. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу. *Матеріаліум*, с. 70–74.
- Малевская, М. В. 1969. К вопросу о керамике Галицкой земли XII–XIII вв. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР, вып. 120*, с. 3–14
- Нечитайло, П. О., Оногда, О. В. 2021. Керамічний комплекс другої половини XIII – першої половини XV ст. з досліджень у Кам'янці-Подільському, *Ukraina Lithuanica*, T. VI, с. 136–179.
- Нечитайло П. О., Тимчук Д. В., Омельченко О. 2022. Дослідження на ділянці Зарванська 7/2 у Кам'янці-Подільському. *Археологічні дослідження в Україні 2020*, с. 312–316
- Нечитайло, П. О., Старенький, І. О., Прокопенко, В. М. 2025. Османська кав'ярня в Кам'янці-Подільському. Том II. Будівельна кераміка, скло, кістка, вироби з металів. Київ; Кам'янець-Подільський: Охоронна археологічна служба України.
- Пшеничний, Ю. Л. 2019. Матеріальна культура Дубенського Спасо-Преображенського монастиря XV – початку XIX ст. В. : (ред. Б.А. Прищепа) *Матеріали науково-практичної конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині»*. *Археологічні зошити з Пересопниці*, Вип. 7, с. 129–165.
- Старенький, І. О., Болтанюк, П. А., Левінзон, Є. Ю. 2018. Керамічний комплекс з гончарного горна середини XV – початку XVI ст. з Кам'янця-Подільського. *Археологія і давня історія України*, Вип. 4, с. 230–240.
- Терський, С. 2006. Лучеськ X–XV ст. Львів: Видавництво національного університету Львівська політехніка.
- Тимошук, Б. О. 1982. Давньоруська Буковина (X– перша половина XIV ст.). – Київ, Наукова думка.
- Ягодинська, М. О. 2018. Археологічні пам'ятки Тернопільщини: Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у X–XIII століттях. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф».
- Hobl, L. 2015. Keramický soubor z hradu Gutštejna. *Acta FF ZČU, 2015, roč. 7, č. 2*, s.125–153.
- Nekuda, V., Reichertová, K. 1968. Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno: Musejní spolek; Moravské museum.
- Kruppe, J. 1968. Garncarstwo poznosredniowieczne w Polsce. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Zakład Narodowy im. Ossolinskich.

- Starski, M. 2019. Puck i Lębork. Dwa warianty kształtowania się wytwórczości garncarskiej w małych miastach Pomorza Gdańskiego w późnym średniowieczu. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 67 (4), s. 399–414.
- Wojenka, M. 2016. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na zamku w Ojcowie w latach 2006–2014. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera*, 26, s. 199–224.
-

Pavlo Nechytailo,
 PhD in History,
 Senior Research Fellow
 SE Research Center "OASU,"
 Institute of Archaeology,
 National Academy of Sciences of Ukraine

Leonid Horobets,
 Doctor of Biological Sciences,
 Senior Research Fellow, Paleontological Department,
 National Museum of Natural History
 of the National Academy of Sciences of Ukraine

Dmytro Tymchuk,
 serviceman of the Armed Forces of Ukraine

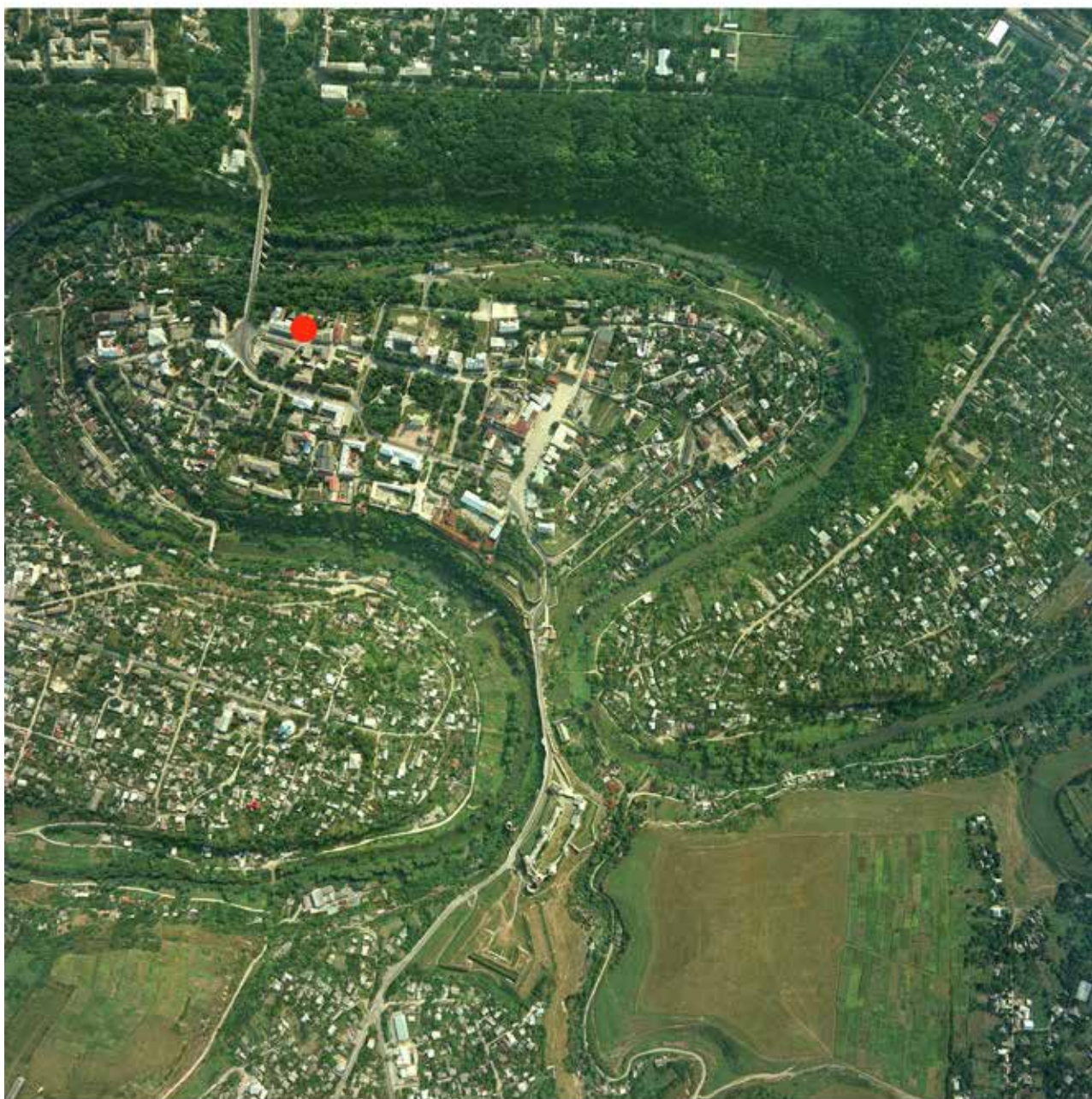
AN OBJECT OF THE LITHUANIAN PERIOD FROM THE 2020 EXCAVATIONS AT 7/2 ZARVANSKA STREET

The paper presents the results of archaeological monitoring conducted in 2020 at Zarvanska Street 7/2 in Kamianets-Podilskyi during works related to the opening of a lost historical building plot. Several features dated to the Late Medieval and Early Modern periods were recorded. The earliest feature, pit 3.1, was partially destroyed by a later pit (feature 2) dated to the first half of the 17th century and associated with a pottery production area that functioned on Zarvanska Street.

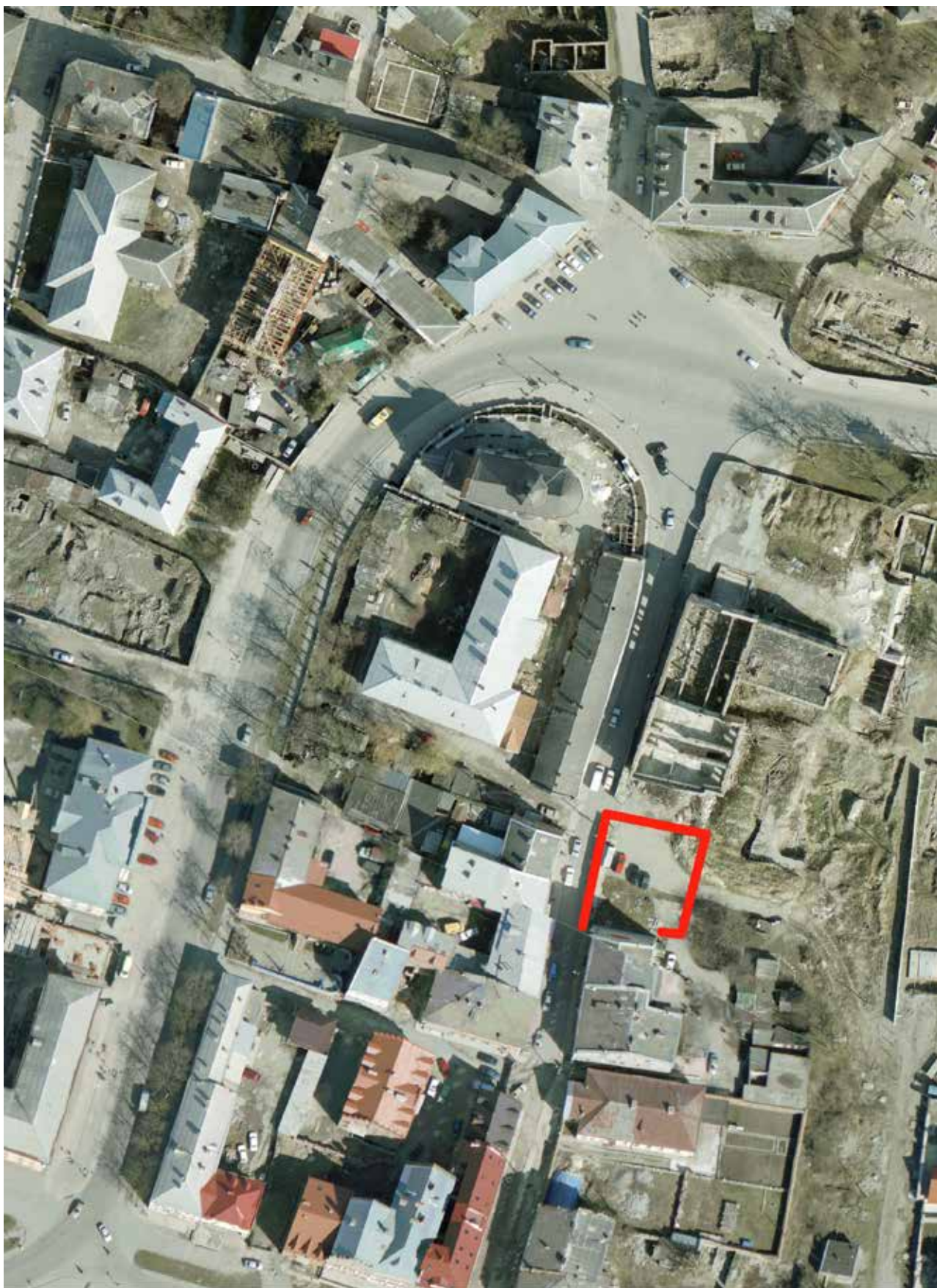
Pit 3.1 had a biconical shape and contained a small but informative assemblage of pottery dated to the second half of the 13th to the first half of the 15th century. The ceramic collection consists mainly of cooking pots made from various types of clay fabrics and produced using different technological traditions. Four morphological groups were distinguished based on rim profiling, manufacturing techniques and surface treatment. The assemblage includes vessels made on a fast-rotating wheel with ribbed shoulders, pots with rounded rim rolls and lid grooves, as well as representatives of the so-called "peculiar" pottery group characterized by archaic technological and morphological traits. Analogies from sites in Poland, the Czech Republic, Moldova and Ukraine allow dating the assemblage broadly between the late 14th and early 15th centuries. A coin of Władysław II Jagiełło (1386–1434) found in the upper fill of the pit confirms this chronological attribution.

*The fill also contained animal bones, bird remains and eggshell fragments recovered through flotation. Zooarchaeological analysis identified remains of domestic chicken (*Gallus domesticus*), goose (*Anser* sp.), and frog (*Pelophylax* sp.). The predominance of young chickens suggests relatively high consumption standards, indirectly indicating the prosperity of the inhabitants of this part of the town. The discovery significantly contributes to the understanding of the topography, material culture and dietary practices of Kamianets-Podilskyi during the Lithuanian period.*

Keywords: Kamianets-Podilskyi; Lithuanian period; Late Middle Ages; urban archaeology; medieval pottery; ceramic typology; wheel-thrown pottery; zooarchaeology; bird remains; chicken husbandry; medieval diet; flotation analysis; Jagiełło coinage; urban topography

*Рис.1. Ділянка за адресою Зарванська 7/2 на фрагменті аерофотозйомки міста.
Загальний план*

*Рис. 2. Ділянка за адресою Зарванська 7/2 на фрагменті аерофотозйомки міста.
Крупний план*

План розкопу (вул. Зарванська, 7/2)

вазітка 190,6 на плані прийнята за 0

Рис. 3. План розкопу

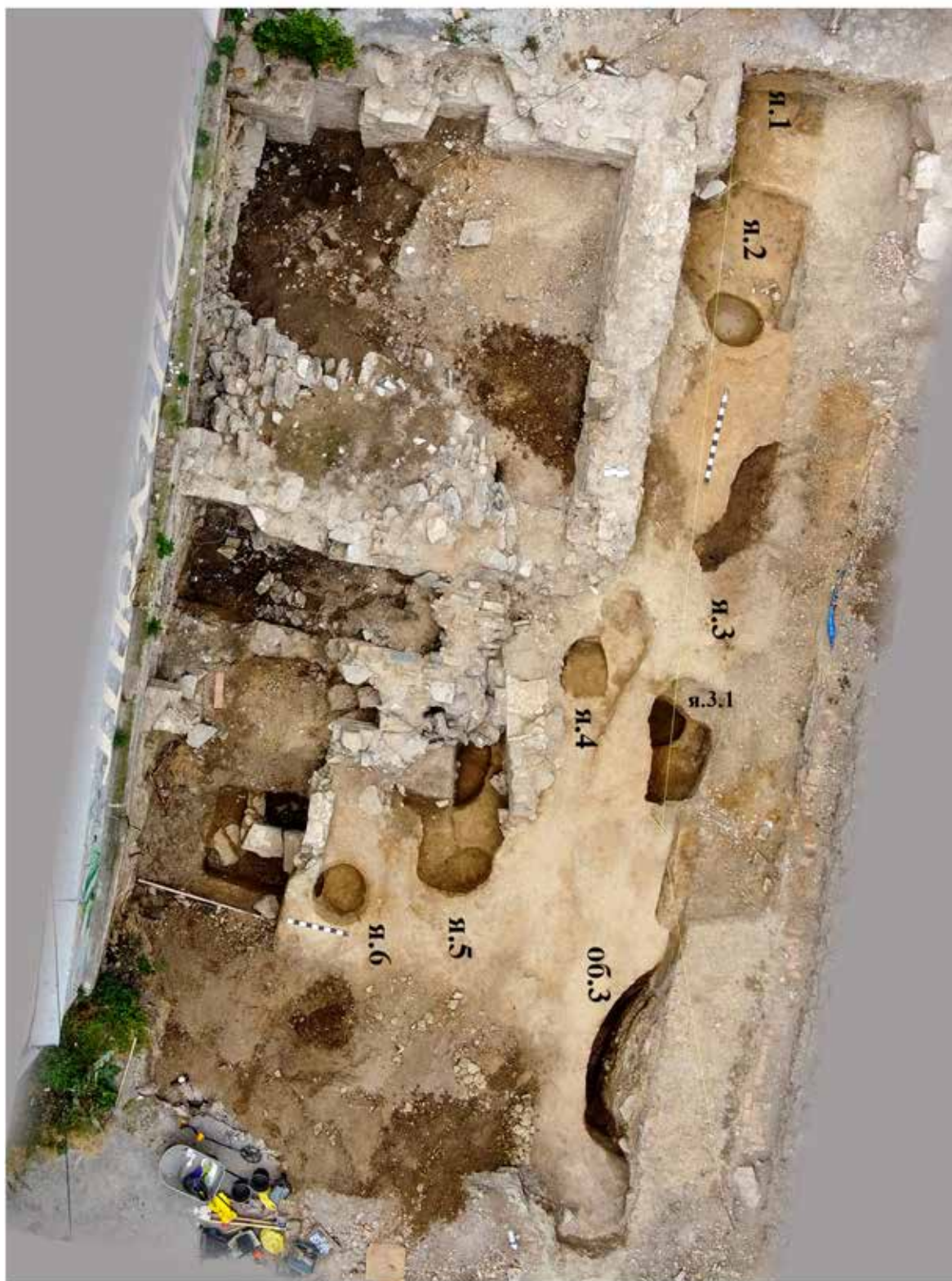

Рис. 4. Аерофотозйомка розкопу з позначенням об'єктів. (С.Коваленко. DroneService.ua)

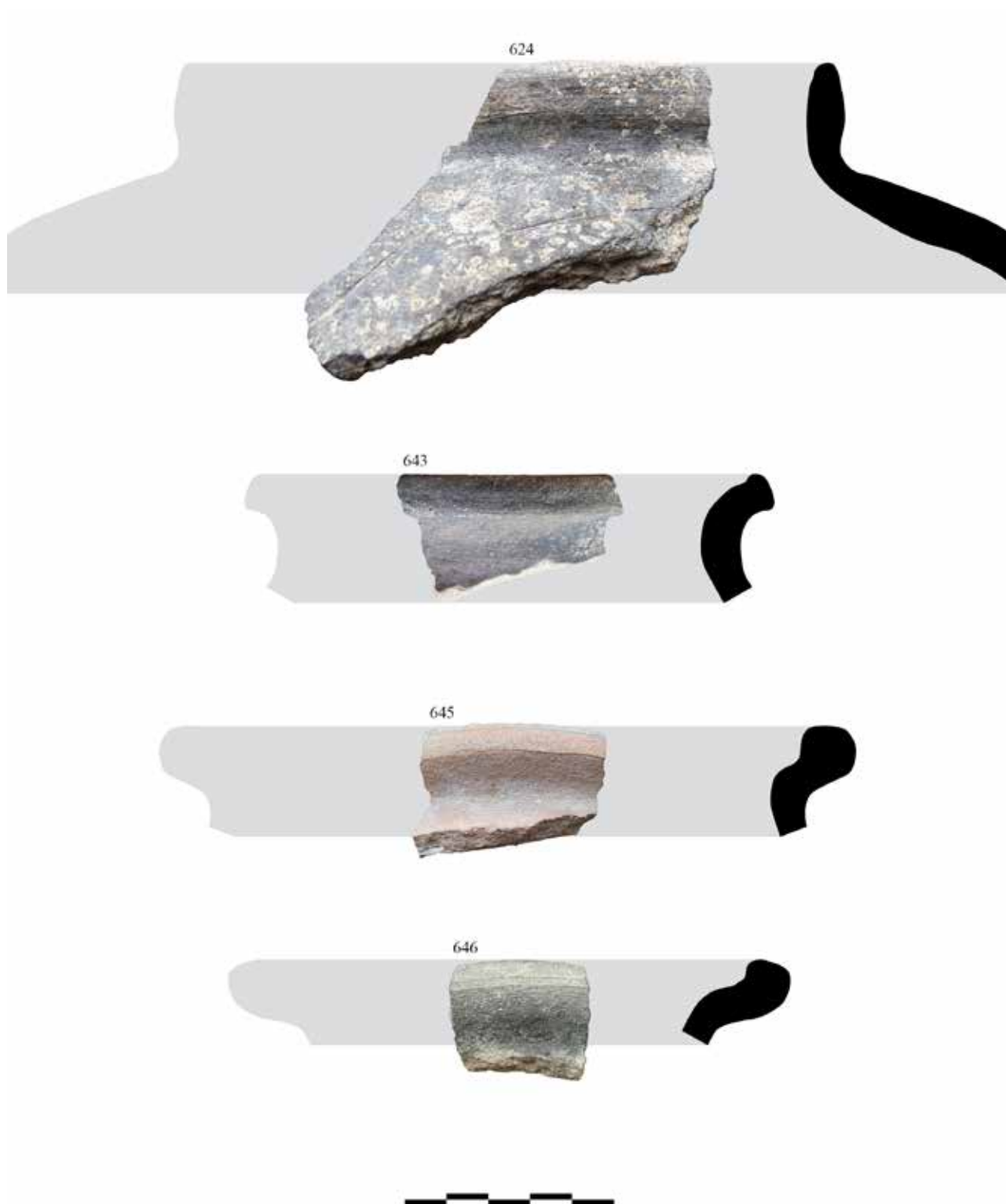
Рис. 5. Яма №3.1 на етапі виявлення

Рис. 6. Яма №3.1 на етапі зачистки

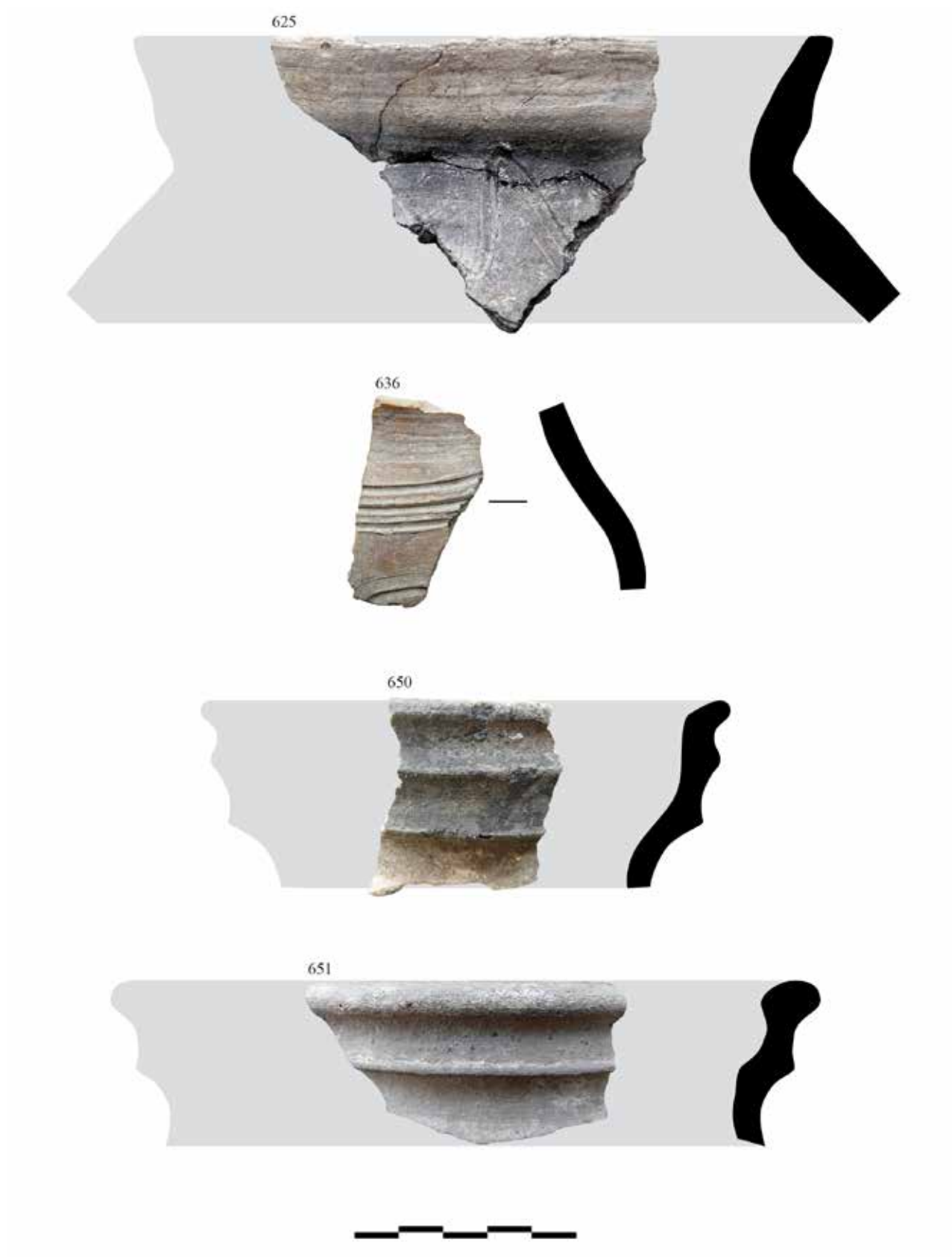
Рис. 7. Яма №3.1 на фінальному етапі зачистки

*Рис. 8. Фрагменти горициків
другої половини XIII – першої половини XV століття з ями №3.1*

*Рис. 9. Фрагменти горщиків
другої половини XIII – першої половини XV століття з ями №3.1*

*Рис. 10. Фрагменти посуду
другої половини XIII – першої половини XV століття з ями №3.1*